

ОЗЕРЯНСЬКА ДІАЛЕКТНА МІКРОСИСТЕМА: ФОНЕТИЧНИЙ, ЛЕКСИЧНИЙ, ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Загальновідомо, що кожна мова – це неповторне явище, складова й виразник досягнень уселюдської культури. Українська загальнодержавна мова, як і багато інших мов, виявляється у двох формах, які функціонують під назвами "літературна" й "діалектна". Іван Огієнко у праці "Історія української літературної мови" зазначав із цього приводу: "найміцніша основа й найважливіший ґрунт літературної мови – мова народна, що завсіди править для літературної за найперше джерело" [3, с. 75]. Учений доводить, що кожна літературна мова органічно виростає з живої, початковою основою якої є певний народний говір, історично сильніший від інших. Безперечно, українські говори – це скарбниця народу. Кожна мова характеризується наявністю територіальних відгалужень – наріч, діалектів, говірок. Їх виникнення сягає глибокої давнини, ще родоплемінного періоду, а територіальне закріплення пов'язане з добою феодалізму. Тому не дарма українські діалектні макросистеми називають "живою історією мови". Окрім цього можна додати, що відомий український лінгвіст Костянтин Миколайович Тищенко на конференції 2001 року під назвою "Мовні конфлікти і гармонізація суспільства" підкреслив: "Поки живі українські діалекти – живе Україна!". У своїй праці він стверджує, що діалекти – як досі живі свідки справжньої, а не вигаданої історії – довели до нас прадавні назви річок України, її гір, урочищ, поселень [5, с. 15]. Це дійсно так, адже діалектна мова й нині – поширений засіб спілкування корінного населення українців. На сучасному етапі діалектна мова найбільше поширена в сільській місцевості та серед мешканців містечок, зрідка – у великих містах.

У процесі дослідження Озерянської діалектної мікросистеми, постала проблема визначення ареалу. Утім, межі між територіальними одиницями, зазвичай, не можна окреслити абсолютно точно. Так, немає загальновстановленого чіткого критерію, за яким говірки відмежовуються одна від одної. Інколи буває важко з'ясувати, де закінчується одна говірка й починається інша. Разом із цим, кожне наріччя, говір та говірка мають свою неповторну специфіку. Відтак, усебічне вивчення української діалектної мови не може вважатися завершеним доти, доки не будуть дослідженні всі діалектні територіальні одиниці.

Досліджуване село розташоване на південному сході Чернігівської області. За даними Атласу української мови, Озерянська діалектна мікросистема входить до складу середньо наддніпрянських говірок, які становлять основне ядро південно-східних діалектів. Серед середньонаддніпрянських систем діалектних мікросистем виокремлюють правобережні та лівобережні середньонаддніпрянські. Озеряни належать до лівобережних середньонаддніпрянських, уласне полтавських. Це пов'язано з тим, що село Озеряни від найближчого міста Лохвиці (Полтавська область) віддалене на 35 кілометрів, а від найближчого міста Прилуки (Чернігівська область) на 49 кілометрів. Окрім цього на адміністративній карті України видно, що село близько 15 – 18 кілометрів розташоване на пограниччі трьох областей: Чернігівської, Полтавської та Сумської, тому характеризувати діалектне мовлення жителів села Озеряни виявилось проблематично, бо говірка має риси двох наріч – південно-східного й поліського.

Фонетична система південно-східних діалектів хоча й паралелізує з фонетичною системою сучасної української літературної мови, проте є відмінні риси, які несуть суто місцевий характер: а) переважно поширений альвеолярний [л']: (*бул'і, мол'окó, си'л'ó, дал'і, жи'л'á, жи'л'і*); б) послідовне, не залежне від наголосу чергування етимологічних [o], [e] з [i] в новозакритих складах: (*воїна́, доїти́, возо́к, дво́йко, пото́м, мої́*); в) зближення й змішування звуків [e] та [и] або їх повне заступлення: (*сиелó, мин'і – мен'і, ма́тир'і – ма́тер'і, ни – не, пирижилá, зеимл'і, зирно́, односил'чан, нигóдна*); г) уживання [ш] замість літературного [шч]:

(шо – що, шоб – щоб); г) нечасте "акання" в ненаголошеній позиції: (*харо́ше, паганéн'ко*); д) поодинокі пом'якшення [р]: (*чоті́р'і, ізвар'у́. са́хар*); е) особлива фонема [ф] найчастіше замінюється звукосполученням [хв]: (*хвéрма, хватками, заўхвермо́ју*); є) після губного [м] перед [а], виник [н]: (*м'н'áту*).

Лексичний склад південно-східної групи діалектів близький до лексики сучасної української літературної мови. Проте, як і кожна діалектна група, південно-східні діалекти мають свої територіальні слова. Порівняно з іншими говорами української мови, найбільший пласт запозичень Озерянська діалектна мікросистема взяла із російської мови: (*год, пожині́лис', жи́з'н'проізошлá, остáлас', воі́ну, у пос'л'і́дн'іх нисчитáю, оши́бка, д'і́лá, ўсучасне вре́м'я, кон'éшно, за харо́ше пошчитá, пошчитá́е, ўп'я́т*).

Окрім цього, в Озерянській діалектній мікросистемі наявні такі лексичні діалектизми: [л'уб'іс'ін'ко] – звичайно, так як; [л'о́укиї] – красивий, гарний; [ла́ўка] – магазин; [л'уб'ій] – будь-який; [пошо́у] – пішов; [л'оратис'а] – господарювати; [хватки] – рогаці; [шелу́шін'а] – засохлі стебла; [ўсп'і́ју] – встигну; [л'у́виц'і] – гудзики; [за́ступ] – лопата; [кало́ш'і] – галоші; [п'ерви́] – перший; [к'істо] – тісто; [лутки] – підвіконники; [пошта] – почта; [гул'о́к] – поліетиленовий пакет; [наті́на] – верхня частина кормового буряку; [зд'і́р] – свинячий жир; [куто́к] – частина села; [кот'елок не варит'] – голова не працює; [капи́учо́к] – торбинка.

Специфіку середньонаддніпрянських говорів у **граматиці** становить: а) інфінітив дієслова після голосного основи має суфікс -т': *чу́т', жив'у́т', помага́јут', ход'а́т', бол'а́т', но́сит', ро́бит', па́дајут', ниоб'і́жајут'*; б) форми 3-ї ос. одн. дієслів І дієвідміни з основою на -j бувають усічені (*сл'уха, зна, нимá*) і повні (*сл'уха́е, зна́́е, нимá́́е*); в) рідко трапляється приставний звук **н** в особових займенниках, переважають форми: *до жо́го, јім*; г) у дієсловах жіночого роду спостерігаємо закінчення **а**: *дојі́ла, ходила, робила, годувала, прот'а́гала, гор'увала, вийшла*; г) прикметники чоловічого роду в називному відмінку однини мають закінчення **-ий**: *малéн'ки́, красі́ви́й, га́рний*; д) в орудному відмінку множини іменники колишньої і-основи мають закінчення **-ми**: *к'ін'ми, л'уд'ми*; е) рідко використовують усічені дієслова на кшталт: *сид'у*; є) у числівниках *п'ять – десять* родовий відмінок із закінченням **-и**: *п'яти, шести, семи, вос'ми* та ін. Отож, відмінностей у граматичній будові середньонаддніпрянські говори мають порівняно мало, тому що домінують риси літературної мови.

Підсумовуючи й узагальнюючи матеріал, можна сказати, що Озерянська діалектна мікросистема має свої територіальні мовні риси, що простежуються на фонетичному, лексичному та граматичному рівнях. Цих місцевих відмінностей дуже мало у фонетичній системі (на яку не вплинуло сусіднє Полісся, що характеризується специфічними фонетичними ознаками). Окрім цього, невеликий відсоток досліджуваних жителів села найчастіше користуються запозиченнями з російської мови. Разом із тим, граматичні особливості характеризуються рисами літературної мови, простежено незначну кількість морфологічних діалектних рис.

Література

1. Атлас української мови. В 3 т. Т. 1 Полісся, Середня Наддніпрянщина та суміжні землі – К., 1984. – 498 с.
2. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Жилко Ф.Т. – К., 1955. – 314 с.
3. Огієнко І. І. (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. С. Тимошик. – Либідь, 1995. – С. 75.
4. Пащенко В. М. Південно-східна макросистема діалектних систем української мови: Хрестоматія з методичними рекомендаціями для практичних занять з української діалектології, етнолінгвістики, етнографії та фольклору / Пащенко В. М., Бережнюк В. М. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – 67 с.
5. Тищенко К. Поки живі українські діалекти – живе Україна / Тищенко К. // Дивослово. – 2002. – № 6. – С. 13 – 16.